Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

HANDREIKING

Bevordering mentale gezondheid jeugd

Het bevorderen van mentale gezondheid van de jeugd is één van de ambities in de Landelijke nota gezondheidsbeleid 2020-2024. Deze handreiking geeft gemeenten handvatten om invulling te geven aan deze ambitie op lokaal niveau. Het onderwijs en de kinderopvang zijn belangrijke partners om deze plannen te realiseren. Hoe kunt u als gemeente samen met deze partners werken aan een samenhangend beleid dat de mentale gezondheid van alle jeugd (leeftijd 0-18 jaar) ten goede komt? In de handreiking vindt u zaken waarmee u direct aan de slag kunt: na de inleiding met enkele cijfers en de wettelijke kaders, vindt u een stappenplan om te komen tot een gezamenlijk gedragen plan, gevolgd door tips hoe u invulling kunt geven aan dit beleid en tenslotte enkele inspirerende voorbeelden.

Trimbos instituut
Netherlands Institute of Mental Health and Addiction

PHAROS
EXPERTISECENTRUM GEZONDHEIDSVERSCHILLEN

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

1 Inleiding

Er zijn verschillende maatschappelijke ontwikkelingen en trends die impact hebben op de mentale gezondheid van jongeren en de vraag naar zorg en jeugdzorg doen toenemen. Toenemende prestatiedruk, sociale verwachtingen, groeiende kansenongelijkheid en de corona-crisis zijn in dit kader belangrijke uitdagingen (1-4). Jongeren ervaren hierdoor toenemende stress en hebben meer risico op mentale problemen, zoals depressieve klachten, angst, eenzaamheid en slaapproblemen (2,4). Het SCP voorspelt dat het risico op verslechtering van de psychische gezondheid vooral groot zal zijn voor jongeren, laagopgeleiden, migranten en mensen met een arbeidsbeperking. Daarnaast lijkt er zich steeds duidelijker een maatschappelijke scheidslijn af te tekenen tussen jongeren met meer en minder kansen: sociaal economische gezondheidsverschillen lijken groter te worden (4, 5).

Zowel internationale als Nederlandse studies laten zien dat investeren in preventie vanuit een integrale aanpak werkt (6-8). Het voorkomt problemen of leidt beginnende problematiek in goede banen zodat er voor minder jongeren zorg nodig is. Preventie betreft zowel het bevorderen van een positieve ontwikkeling van alle kinderen en jongeren (collectieve preventie) als het juiste aanbod bieden indien de ontwikkeling gevaar loopt of als er sprake is van psychosociale problematiek (individuele preventie). Hierbij is het belangrijk om oog te hebben voor het bereiken van alle jongeren, zoals ook gezinnen met een lage SES, met beperkte (Nederlandse) taal- en digitale vaardigheden en met multiproblematiek. De pedagogische driehoek van thuis, kinderopvang/school en zorg is hierbij essentieel.

Enkele definities

Met ***mentale gezondheid*** wordt bedoeld een positieve geestelijke gezondheid, bepaald door optimisme, zelfvertrouwen, geluk, vitaliteit, gevoel van betekenis hebben, eigenwaarde, en het goed weten om te gaan met de eigen emoties.
De term ***mentale druk*** wordt als overkoepelende noemer gebruikt voor het ervaren van stress, druk, somberheid en angst of een combinatie hiervan (1). Vaak wordt mentale druk aangeduid met uiteenlopende labels als burn-out, depressie en overspannenheid. Met mentale druk bedoelen we niet in eerste instantie psychische aandoeningen al kan er een sterke samenhang zijn omdat onder mentale druk psychische klachten sneller manifesteren.

Enkele cijfers

Nederlandse jongeren behoren tot de gelukkigste jeugd van de wereld (9). Nederlandse 11-jarigen gaven in 2017 gemiddeld een 8,3 voor hun leven. Tegelijkertijd zijn er steeds meer signalen dat de mentale druk en stress toeneemt bij jongeren. Met name school blijkt een bron van stress te zijn. De ervaren schooldruk is voor jongeren de afgelopen jaren sterk toegenomen (2, 10). Van alle stressfactoren ervaren 1 op de 4 Nederlandse jongeren tussen de 12 en 16 jaar het vaakst stress door school. Daarnaast kampt 1 op de 3 scholieren met druk om te voldoen aan de verwachtingen van zichzelf of van anderen zoals ouders en docenten (prestatiedruk). Naarmate de druk die jongeren ervaren groter wordt, hebben jongeren meer last van emotionele problemen en ervaren zij minder levenstevredenheid (2). Het aantal jongeren dat last heeft van psychosociale klachten (zoals hoofdpijn, maagpijn, rugpijn, zich ongelukkig voelen, zenuwachtig voelen, moeilijk in slaap komen) is al jaren ongeveer stabiel: naar schatting heeft 20-25% van de jongeren tussen de 11 en 18 jaar last van psychosociale problemen (10).

Trimbos instituut
Netherlands Institute of Mental Health and Addiction

PHAROS
EXPERTISECENTRUM GEZONDHEIDSVERSCHILLEN

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

Investeren in welbevinden werkt

Uit onderzoek (6-8) weten we dat als scholen investeren in het versterken van de mentale gezondheid en het welbevinden van hun leerlingen, volgens een integrale aanpak, dit kan leiden tot:

- Toename van sociale en emotionele vaardigheden
- Afname van probleemgedrag en angst- en depressieklachten
- Toename van leerprestaties
- Verbetering werkgeheugen en concentratie
- Positievere houding jegens school en leerkrachten
- Toename van motivatie om te leren
- Minder vertraging bij behalen diploma
- Minder schooluitval
- Betere startpositie voor maatschappelijke participatie

Wettelijke kaders

Er zijn diverse wettelijke kaders die gemeenten kunnen helpen bij het vormgeven van preventie in samenwerking met kinderopvang, onderwijs en zorg (zie kader). Daarnaast biedt de Landelijke Nota Gezondheidsbeleid gemeenten handvatten om de inzet op gezondheid en preventie te verstevigen. Druk op het dagelijks leven bij jeugd en jongvolwassenen is één van de vier gezondheidsvraagstukken die volgens deze nota voorrang verdient binnen gemeentelijk beleid.

Wet publieke gezondheid

De Wet publieke gezondheid (Wpg) is het wettelijke kader voor de publieke gezondheidszorg. De definitie van publieke gezondheidszorg in de Wpg luidt 'gezondheid beschermende en gezondheid bevorderende maatregelen voor de bevolking of specifieke groepen daaruit, waaronder begrepen het voorkómen en het vroegtijdig opsporen van ziekten.' Preventieve activiteiten die o.a. onder de wet vallen zijn bijdragen aan opzet, uitvoering en afstemming van preventieprogramma's met inbegrip van gezondheidsbevordering en vroegtijdige opsporing en preventie van specifieke stoornissen.

Jeugdwet

In de Jeugdwet staat dat de gemeente verantwoordelijk is voor jeugdhulp en de uitvoering van kinderbeschermingsmaatregelen en jeugdreclassering. De Jeugdwet is gericht op ondersteuning bij opgroei- en opvoedproblemen en psychische problemen. De verantwoordelijkheid van gemeenten bestaat o.a. uit het versterken van het probleemoplossend vermogen van kinderen en jongeren, hun ouders en sociale omgeving; preventie en vroegsignalering; en het tijdig bieden van de juiste hulp op maat.

Wet Passend Onderwijs

Sinds de invoering van de Wet Passend Onderwijs zijn scholen verplicht een schoolondersteuningsprofiel op te stellen. Hierin worden ook de afspraken tussen scholen en zorgpartners over onderwijs-zorgarrangementen opgenomen. Naast de afspraken over deze arrangementen worden in het ondersteuningsprofiel extra preventieactiviteiten opgenomen, zoals programma's gericht op sociaal emotionele vaardigheden of extra psychosociale ondersteuning. Scholen in dezelfde regio werken samen in een samenwerkingsverband. Deze samenwerkingsverbanden zijn verplicht om een ondersteuningsplan op te stellen welke via een OOGO (zie verder) moet worden afgestemd op het beleidsplan over jeugdhulp van de gemeente. >

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

OOGO

De Jeugdwet en de wet op het passend onderwijs stellen het OOGO (op overeenstemming gericht overleg) verplicht als overleg tussen de samenwerkingsverbanden passend onderwijs en gemeentebestuurders binnen een regio. Het OOGO stemt onder andere de samenwerking van onderwijs en door gemeenten gefinancierde hulp af. Denk aan afspraken tussen de wijkteams en zorgteams op scholen, of over intensieve jeugdhulpprogramma's bij boven schoolse voorzieningen in het speciaal onderwijs.

LEA

De Lokale Educatieve Agenda is een instrument om het lokale onderwijsbeleid vorm en inhoud te geven na de wetswijzigingen in het onderwijs(achterstanden)beleid in 2006. Het is een instrument voor gemeenten, schoolbesturen en overige partners om tot gezamenlijke afspraken te komen over het onderwijs- en jeugdbeleid. Door het thema mentale gezondheid jeugd op de LEA en/of het OOGO te zetten kunt u op gemeenteniveau de neuzen van onderwijs, jeugdgezondheidszorg en jeugdhulp meer een kant op krijgen.

Wet Sociale Veiligheid op school

De Wet Sociale Veiligheid heeft tot doel zaken als pesten aan te pakken en de sociale veiligheid voor leerlingen op school te vergroten. Scholen in het primair-, voortgezet- en speciaal onderwijs zijn verplicht zorg te dragen voor een veilige school voor de leerlingen. Naast het aanstellen van een coördinator voor het veiligheidsbeleid en een aanspreekpunt voor pesten pest-coördinator dienen scholen jaarlijks een veiligheidsmonitor uit te voeren waarbij ook het welbevinden van de leerlingen gemeten wordt. Gemeenten kunnen scholen stimuleren naast pesten aandacht te besteden aan mentale gezondheid van de leerlingen en het bevorderen van een positief pedagogisch schoolklimaat. >

Onderwijsachterstandenbeleid (OAB)

De gemeente heeft verantwoordelijkheden t.a.v. onderwijs-achterstandenbeleid, gericht op het voorkomen van onderwijs- en ontwikkelingsachterstanden. Zoals toezien op de kwaliteit van kindercentra en voorschoolse educatie (VVE) en deze handhaven, en het regelen van zomerscholen en schakelklassen. Gemeenten hebben de wettelijke verantwoordelijkheid om een goed voorschools aanbod te doen aan alle jonge kinderen met een (taal)achterstand. Een groot deel van de OAB gelden voor het (speciaal) basis- en voortgezet onderwijs gaat naar de schoolbesturen. En voor het VO geldt dat de OAB middelen via de Leerplusarrangementen verdeeld worden. De gemeente kan via de LEA met de scholen in gesprek in hoe de OAB middelen in te zetten.

Trimbos instituut
Netherlands Institute of Mental Health and Addiction

PHAROS
EXPERTISECENTRUM GEZONDHEIDSVERSCHILLEN

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

Trimbos instituut
Netherlands Institute of Mental Health and Addiction

PHAROS
EXPERTISECENTRUM GEZONDHEIDSVERSCHILLEN

2 Stappenplan

De volgende stappen helpen u om de aandacht voor preventie te versterken en de verbinding tussen school, kinderopvang en zorg te verstevigen. Het gaat om een cyclisch proces waarbij resultaten en ervaringen binnen een fase steeds input geven voor de volgende fase.

STAP 1:
Bepaal samen wat nodig is

- Maak een startfoto van uw gemeente
- Ga met partners om de tafel
- Bepaal samen met partners wat nodig is

LEES MEER OP PAG 6 >

STAP 2:
Maak een plan van aanpak

- Bepaal samen een visie en omschrijf duidelijke doelstellingen, maak keuzes
- Maak een samenhangend pakket aan activiteiten
- Zorg voor regelmatige afstemming tussen de partners

LEES MEER OP PAG 6 >

STAP 3:
Maak afspraken over de activiteiten en de uitvoering

- Maak duidelijke afspraken over wie wat gaat doen
- Maak afspraken over hoe u gaat afstemmen
- Beleg een (start)bijeenkomst

LEES MEER OP PAG 7 >

STAP 4:
Monitoring en evaluatie

- Maak afspraken met de samenwerkingspartijen hoe u de gestelde doelen en de afgesproken activiteiten gaat monitoren
- Bepaal de momenten waarop u de voortgang gaat evalueren
- Zorg voor borging van de aanpak en de bijbehorende activiteiten

LEES MEER OP PAG 7 >

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

Trimbos instituut
Netherlands Institute of Mental Health and Addiction

PHAROS
EXPERTISECENTRUM GEZONDHEIDSVERSCHILLEN

STAP 1 Bepaal samen wat nodig is

Maak een startfoto van uw gemeente

Een goede startfoto bevat:

- Lokale cijfers over de mentale gezondheid van de jeugd naar wijk/gebied (jeugdmonitor/ waarstaatjegemeente.nl) met daarin de trends (zie kader);
- Overzicht van partners uit verschillende domeinen: preventie en jeugdgezondheidszorg, collectieve activiteiten, zorg voor de jeugd, ggz, onderwijs en kinderdagverblijven;
- Overzicht van de samenwerkingsnetwerken rondom jeugd en gezinnen, preventie en onderwijs.

Ga met partners om de tafel

Breng de partners samen of sluit aan bij bestaande netwerken. Duid met hen de cijfers en bespreek wat ze al doen voor de mentale gezondheid van de jeugd en wat er nodig is. Denk in ieder geval aan:

- Scholen, kinderopvang organisaties en speelotheken; zij houden cijfers bij over sociaal- emotionele ontwikkeling (SEO) en ervaren veiligheid op school.
- JGZ-artsen en verpleegkundigen leveren cijfers aan op basis van gesprekken met ouders en kinderen.
- Gezondheidsbevorderaars van de lokale GGD hebben een collectieve blik en leggen verbanden tussen het pedagogisch klimaat op school en de cijfers.
- Sportclubs, wijkcentra, jongerenwerk en de wijkagent hebben een beeld van het klimaat in de openbare ruimte.
- Medewerkers uit het wijkteam of het jeugdteam; zij zijn op de hoogte van wat er speelt in gezinnen.

Bepaal samen met partners wat nodig is

Ga met elkaar het gesprek aan over:

- Trends: waar en om welke jongeren zijn er zorgen? Welke thema's komen naar boven uit de gesprekken ondersteund door cijfers?
- Leg verbanden tussen de trends en de huidige aanpak: welke oorzaken zijn er te herleiden; waarom gaat het met sommige jongeren goed en met andere minder goed? En hoe kan er gezamenlijk worden opgetrokken om problemen eerder te voorkomen?

STAP 2 Maak een plan van aanpak

TERUG

Bepaal samen een visie en omschrijf duidelijke doelstellingen, maak keuzes

In de voorbereiding op een samenhangend (integraal) beleid is het nodig dat er draagvlak is bij partijen om gezamenlijk op te trekken. Stel elkaar oriënterende vragen en maak keuzes: "Welke aspecten vallen onder mentaal welbevinden en onder een positief klimaat? Wat draagt daar positief aan bij? Waar ligt de urgentie? En welk gezamenlijk doel beogen we met zijn allen op lange termijn?" Moet bijvoorbeeld de nadruk komen te liggen op weerbaarheid van de jeugd om niet verleid te worden tot middelengebruik of crimineel gedrag? Of op zingeving ter voorkoming van schoolverzuim? Starten we bij alle jonge kinderen voor vroege preventie? Of bij jongeren met een hoger risico en zetten we in op selectieve preventie?

Maak een samenhangend pakket aan activiteiten

Stel samen vast wat er gedaan moet worden en wie wat gaat doen. Het invullen van de Preventiematrix (zie kader) kan helpen bij een samenhangend pakket aan activiteiten en interventies. Spreek met elkaar over wat nog aanvullend nodig is. Bekijk ook samen waar activiteiten minder effectief zijn of waar dingen dubbel gebeuren en wat kan komen te vervallen.

Zorg voor regelmatige afstemming tussen de partners

Maak bij de afstemming zoveel mogelijk gebruik van bestaande overlegstructuren in uw gemeente, zoals de LEA en de VVE overleggen. Of u kunt bestaande samenwerkingen/aanpakken en samenwerkingsambities, bijvoorbeeld JOGG of Kansrijke Start, herijken. Of koppel het aan nieuw te vormen coalities waar deze ambitie onderdeel van uitmaakt, bijvoorbeeld een lokaal preventieakkoord.

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

TERUG

STAP 3 Maak afspraken over de activiteiten en de uitvoering

Maak duidelijke afspraken over wie wat gaat doen

Verdeel in een plan van aanpak activiteiten en de rollen: die van regisseur, verbinder, opdrachtgever, organisator en uitvoerder. Op basis van de wettelijke verantwoordelijkheden op het gebied van preventie, onderwijs en (jeugd)zorg ligt het voor de hand dat u als gemeente de regierol neemt. Bespreek op voorhand de ruimte in de organisaties om mee te doen bv. aan werkgroepen. Maak samen afspraken over de activiteiten of een programma en ga na wat voor de uitvoering nodig is. Richt daarbij een lerende setting in waarin regelmatig successen worden teruggekoppeld.

Maak afspraken over hoe u gaat afstemmen

Voor blijvend commitment is het belangrijk regelmatig contact te hebben met de partners. Bedenk goed hoe zwaar u een aanpak moet of kan optuigen en blijf in gesprek met de partners over waar ruimte is, en hoe er ruimte gemaakt kan worden.

Beleg een (start)bijeenkomst

Een startbijeenkomst, een inspiratie bijeenkomst of een thematische bijeenkomst voor de verschillende partijen kan de aanpak versneld van de grond tillen. Dit is tegelijk een mooi PR moment voor de gemeente, en is bovendien een moment voor uitvoerenden om elkaar te ontmoeten en bekend te raken met elkaar.

STAP 4 Monitoring en evaluatie

Maak afspraken met de samenwerkingspartijen hoe u de gestelde doelen en de afgesproken activiteiten gaat monitoren

Bepaal de momenten waarop u de voortgang gaat evalueren

Bestaande monitoringsinstrumenten, zoals de gezondheidsmonitor van uw GGD, kunt u als evaluatie-instrument gebruiken.

Zorg voor borging van de aanpak en de bijbehorende activiteiten

Lokale cijfers

Weten hoe het is gesteld met de mentale gezondheid van de jongeren in uw gemeente/regio? Kijk op https://www.monitorgezondheid.nl/gezondheidsmonitor-jeugd voor de gezondheidsmonitor van uw GGD. Hier vindt u cijfers over stress, weerbaarheid, geluk en psychosociale problemen.
Bekijk https://jeugdmonitor.cbs.nl voor de cijfers rond de thema's gezin, onderwijs, gezondheid en welzijn van uw gemeente en Nederland.
Via https://www.waarstaatjegemeente.nl/ kunt u zien hoe uw gemeente scoort op o.a. gezondheid, jeugd en jeugdhulp t.o.v. andere gemeenten en het landelijk gemiddelde.

De Preventiematrix

De Preventiematrix richt zich op het bevorderen van het normale leven, het versterken van beschermende maatregelen en het snel en effectief aanpakken van belemmerende of risicovolle factoren. De matrix maakt wensen, behoeften en speerpunten zichtbaar aan de hand van vier stappen. Om het gesprek tussen professionals vanuit gemeente en onderwijs te ondersteunen is er een matrix voor de verbinding tussen onderwijs en jeugdhulp. Deze is specifiek gericht op preventie in de verbinding van onderwijs, gemeentelijke voorzieningen voor jeugd en informele zorg.
Zie: https://www.nji.nl/nl/Kennis/Publicaties/NJi-Publicaties/Preventiematrix-verbinding-onderwijs-jeugdhulp.

Trimbos instituut
Netherlands Institute of Mental Health and Addiction

PHAROS
EXPERTISECENTRUM GEZONDHEIDSVERSCHILLEN

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

3 Pijlers van preventief beleid

Voor uw gemeentelijk beleid zijn er drie pijlers van preventie (11) die bijdragen aan een positieve mentale gezondheid voor alle jeugd, van niet kwetsbaar tot uiterst kwetsbaar. In de volgende paragrafen beschrijven we deze pijlers en geven we tips hoe inhoud te geven aan de pijlers.

PIJLER 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Een stevig fundament bestaat uit beschermende factoren (12) die bijdragen aan het mentaal welbevinden van de jongere, waardoor deze zich kan ontwikkelen en gezond kan opgroeien. Zoals steun van volwassenen en een prettige omgeving voor kinderen binnen en buiten school. Versterking van dit soort factoren biedt een tegenwicht aan risico's en problemen en maakt kinderen en jongeren veerkrachtig. Dit is belangrijk voor alle leeftijden, want op jonge leeftijd wordt een soms onomkeerbare basis gelegd. Hierbij is de pedagogische driehoek thuis, school/ kinderopvang en zorg essentieel. Samenwerking tussen school, kinderopvang, zorg en ouders werkt positief op leerprestaties, ontwikkeling en welbevinden van het kind. Ouders en professionals zijn immers partners in de ontwikkeling en opvoeding van kinderen.

Voor scholen is het belangrijk een *positief klimaat* te creëren waarin leerlingen minder druk ervaren. Belangrijke elementen hiervoor zijn aandacht voor sociaal *emotionele vaardigheden*, en een open en veilige sfeer op school, waarbij ook aandacht is voor het welbevinden van de leraren. GGD-en kunnen met de school samen in beeld brengen hoe het met leerlingen gaat. Wordt er veel gepest bijvoorbeeld? Of zijn er veel problemen met de sociaal-emotionele ontwikkeling? Als gemeente kunt u ervoor zorgen dat er voldoende voorzieningen aanwezig zijn op scholen en de kinderopvang, zoals collectieve preventieve programma's die inzetten op het versterken van sociaal emotionele vaardigheden.

Sociaal emotionele vaardigheden

Dit zijn (inter)persoonlijke en sociale vaardigheden. De persoonlijke vaardigheden betreffen het inzicht in de eigen gevoelens en het omgaan daarmee. De sociale vaardigheden betreffen het inzicht in de ander en de gevoelens van anderen en het beïnvloeden daarvan (mentaliseren). Het gaat hier om vaardigheden als het kunnen omgaan met druk, vertrouwen in jezelf, goed om kunnen gaan met eigen (negatieve) gedachten etc. Deze zijn ondersteunend aan vaardigheden om nieuwe informatie beter te kunnen verwerken en eigen te maken. De ontwikkeling van deze vaardigheden begint al vroeg, dit betekent dat investeren vanaf de conceptie, kinderopvang en peuterspeelzaal al impact heeft.

Positief klimaat

Er heerst een positief pedagogisch klimaat als kinderen en jongeren (en pedagogisch medewerkers, leraren en ouders) zich gezien en serieus genomen voelen. Er is een goede (werk)sfeer en iedereen voelt zich veilig, er zijn vaste regels en structuur wat voorspelbaarheid en rust geeft. Iedereen wordt geaccepteerd zoals hij of zij is.

Als gemeente kunt u voor kinderen en jongeren inzetten op voorzieningen voor talentprogramma's, sport, spel en ontspanning. Belangrijke beschermende factoren voor een mentale gezondheid zijn immers deelname aan creatieve, sportieve en sociale activiteiten (13). De Raad voor de Volksgezondheid en Samenleving stelt dat er veel meer ingezet moet worden op het stimuleren van burgerparticipatie en samenwerking met het jongerenwerk, sportverenigingen, welzijnsinitiatieven en informele sociale netwerken ten einde de veerkracht van eenieder te versterken (3). Als het gaat om een stevig fundament is het ook belangrijk dat er bij de organisaties wordt gekeken naar de begrijpelijkheid van communicatie. Bijna iedereen krijgt te maken met gezinnen die laaggeletterd of anderstalig zijn waarbij er soms ook sprake is van lage gezondheidsvaardigheden. Hierop dient de communicatie, zowel schriftelijk als mondeling, aangepast te worden.

Trimbos instituut
Netherlands Institute of Mental Health and Addiction

PHAROS
EXPERTISECENTRUM GEZONDHEIDSVERSCHILLEN

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

TIPS Kies voor een gestructureerde en integrale aanpak en werkwijze

- De Gezonde School-aanpak op Welbevinden ondersteunt scholen bij het bevorderen van mentaal welbevinden van leerlingen en leraren. Gezonde School adviseurs van GGD'en bieden u ondersteuning bij het samenwerken met scholen en (zorg)partijen rondom de school.
- Op de Gezonde School ziet u welke scholen in uw gemeente werken aan welbevinden. Op basis hiervan kunt u doelen formuleren over het aantal scholen dat werkt aan een schoolbrede aanpak op welbevinden. Het is dan belangrijk dat hier ook middelen voor worden vrijgemaakt.
- Via de databank effectieve jeugdinterventies vindt u interventies die ingezet kunnen worden in uw gemeente en op scholen. Voorbeelden zijn: de Vreedzame School, SWPBS en Leefstijl. Belangrijk hierbij is dat deze interventies goed ingebed worden in een schoolbrede aanpak (whole school approach) en/of een wijkbrede aanpak.
- Binnen de THINK op school aanpak wordt er op een structurele wijze samengewerkt tussen onderwijs, zorgaanbieders, ouders en leerlingen. THINK op school biedt een maatwerk lesprogramma van 12 - 18 lessen aan voor leerlingen en studenten tijdens hun startjaren op een nieuwe school, waarbij maatschappelijke organisaties worden ingezet.
- Vanuit de gemeente kan gestimuleerd worden dat vanuit opvangcentra een link wordt gelegd met Gezonde Kinderopvang. Gezonde Kinderopvang geeft richtlijnen en adviezen voor voor-en naschoolse opvang op het gebied van gezondheid en welbevinden, en tools en handvatten voor pedagogisch medewerkers. Voor pedagogisch medewerkers van kinderopvang is er tevens de cursus Gezonde Start.

TIPS Zorg voor verbinding met andere initiatieven in de gemeente

- Beslis in samenspraak met lokale partners hoe de buurtsportcoaches en cultuurcoaches en andere belangrijke partners op het gebied van vrijetijdsbesteding, talentontwikkeling of een kennismakingsprogramma

kunnen worden ingezet op scholen en de kinderopvang, in de wijk of het buurthuis.

- Wellicht is er in uw gemeente al een aanpak van overgewicht (bijvoorbeeld met de JOGG-aanpak – Jongeren op Gezond Gewicht) en/of van gezondheidsachterstanden (bijvoorbeeld met GIDS-middelen) waarmee de samenhang gezocht kan worden.
- Help scholen om armoede te signaleren en stimuleer dat er samenwerking is met naschoolse voorzieningen (zodat het doorgeleiden van kinderen naar talentenprogramma's soepel verloopt) en met partijen die gezinnen kunnen ondersteunen wanneer er veel stress is rondom de geldzorgen.
- Denk aan de inzet van sleutelpersonen, wijkvaders en wijkmoeders die ouders kunnen benaderen of bijvoorbeeld de groenteboer die tevens ouder is op school. Sociale steun is een grote beschermende factor voor kwetsbare kinderen. Een volwassene of iemand uit een peergroep met positieve invloed die ze kunnen vertrouwen kan het verschil maken.

TIPS Begrijpelijke communicatie voor iedereen

Kijk bij Pharos of bij de Alliantie Gezondheidsvaardigheden naar tools die kunnen helpen bij het toegankelijk maken van de informatie vanuit de verschillende organisaties.

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

PIJLER 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Naast preventie gericht op alle jongeren is extra aandacht nodig voor kwetsbare jongeren. Deze jongeren hebben het nodig dat er op verschillende manieren extra toegang is om van de reguliere voorzieningen (zoals de eerder genoemde talenprogramma's) te kunnen profiteren. Het gaat bijvoorbeeld om kinderen uit arme gezinnen, kinderen uit gezinnen die nieuw zijn in Nederland, en kinderen van ouders met een kwetsbare psychische gezondheid. Om welke groep(en) kwetsbare jongeren het gaat in uw gemeente, bepaalt u aan de hand van lokale cijfers en gesprekken met uw stakeholders. Met behulp van bijvoorbeeld wijkprofielen brengt u in kaart waar wat nodig is voor jongeren die een extra steuntje in de rug nodig hebben in hun dagelijkse leefwereld.
In de collectieve voorzieningen zitten aanvullende regelingen waardoor kinderen die kwetsbaar zijn net zoveel van het positieve klimaat en de pedagogische basis kunnen profiteren als andere kinderen. Als gemeente is het daarnaast belangrijk om in te zetten op selectieve preventie en ervoor te zorgen dat er goede aansluiting is met (zorg)partijen in en om de school en de kinderopvang.

TIPS Zet in op preventieve interventies

- De interventiematrix kan u helpen bij het kiezen van de juiste preventieve jeugdinterventies die u kunt inzetten in uw gemeente, ook voor jongeren met (beginnende) problematiek.
- Voor kinderen en jongeren van ouders met psychische en/of verslavingsproblemen is er KOP/KOV. Voor kinderen en jongeren van gescheiden ouders is er het basisprogramma KIES. Deze programma's kunnen op school, bij maatschappelijk werk, een CJG of GGD worden georganiseerd.
- Denk ook aan preventieve (maatjes) projecten op school, oftewel wel peer to peer support, waarbij jongeren een pedagogische training krijgen en andere jongeren of kinderen begeleiden. Goede voorbeelden hiervan zijn: ExpEx, Kopkracht van de NJR, MIND Young Academy, en @ease.
- In het kader van preventie schooluitval is het raadzaam dat er duidelijke afspraken komen tussen school, JGZ, het wijkteam en de leerplichtambtenaar. Stimuleer de inzet van een effectieve interventie om preventief iets aan schoolverzuim te doen. Een goed voorbeeld hiervan is M@ZL.
- Toegang naar kinderopvang en VVE (voor- en vroegschoolse educatie) kan voor sommige kinderen uit kwetsbare gezinnen noodzakelijk zijn. Voor het bepalen van de VVE-criteria is er de VVE-tool. Maak afspraken met de JGZ over actieve toeleiding van bepaalde risicogroepen zoals nieuwkomers, naar kinderopvang of VVE. In sommige gemeenten werkt een voorlichter eigen taal - en cultuur erg ondersteunend in het vergroten van de toeleiding naar VVE.

TIPS Stimuleer samenwerking tussen partijen

- Via de Gezonde Wijkaanpak en Samenwerking preventie, zorg en welzijn vindt u informatie, tips en praktijkvoorbeelden om samen te werken aan wijkgerichte gezondheidsbevordering, o.a. gericht op kwetsbare groepen.
- U kunt afspreken dat het jongerenwerk actief gaat samenwerken met alle scholen in uw gemeente. Zij hebben een belangrijke preventieve en signalerende en een outreachende functie waar verbinding tussen de thuis-, school- en straatcultuur van essentieel (preventief) belang is. Er zijn al enkele voorbeelden uitgeschreven waarbij sprake is van een succesvolle samenwerking tussen het onderwijs en jongerenwerk.
- Geef buurtsportcoaches, JOGG-regisseurs en andere partijen, zoals Scouting Nederland, die een rol spelen in de vrijetijdsbesteding en talentontwikkeling de opdracht om in samenwerking met onderwijs en kinderopvang duidelijke afspraken te maken over hun signalerende functie en hoe signalen worden opgepakt.
- Tegenwoordig zijn er steeds meer IKC (Integrale Kind Centra) waarin kinderopvang en onderwijs zo veel mogelijk samengaan omdat het kind centraal staat. Brede kind voorzieningen zijn er om kinderen

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

een passend aanbod te geven op wat zij nodig hebben, ontwikkelingsvragen en achterstand vroegtijdig signaleren, om drempels tussen organisaties weg te nemen. De gemeente is een onmisbare partner bij de ontwikkeling van IKC's.

PIJLER 3: Versterken van de eerste lijn

Als er iets speelt bij kinderen en jongeren waarvoor (een lichte vorm van) zorg nodig is, is het cruciaal dat er een goede verbinding is tussen thuis, scholen, kinderopvang, JGZ en de eerstelijns zorg (schoolmaatschappelijk werk, het CJG, het wijkteam, jeugd- en gezinsteam). Deze partijen kunnen de pedagogische medewerkers, leerkrachten en docenten ondersteunen bij het begeleiden van kwetsbare kinderen en jongeren. Op tijd signaleren en bieden van hulp kan verwijzingen naar gespecialiseerde en intensievere hulp helpen voorkomen.

Ten aanzien van mentale gezondheid jeugd is het zaak dat u als gemeente de eerste lijn rondom school en kinderopvang goed organiseert. Met het versterken van de eerste lijn bedoelen we een sterke voorziening waar kinderen, jongeren en opvoeders met hun vragen terechtkunnen, waar die vragen een passend antwoord krijgen zodat ze zelf weer verder kunnen, of waar intensievere hulp wordt bijgeschakeld als dat nodig is. Voor ouders en jongeren kan ondersteuning via kinderopvang/school laagdrempeliger en meer acceptabel zijn dan via een externe instelling. Door deze zorg dichtbij te organiseren, bijvoorbeeld zorgprofessionals die op school werken, is de drempel laag, krijgen kinderen en hun ouders snel passende hulp en kunnen kinderen ook snel weer uitstromen. De eerste lijn is een belangrijke verbinding tussen basisvoorzieningen en intensievere zorg. Binnen de regionale samenwerkingsverbanden en in het kader van het Passend Onderwijs dient u hierover de nodige afspraken te maken met de scholen en de lokale partners.

TIPS Zorg voor slimme samenwerkingen

- Gemeenten en onderwijs hebben de verplichting om samen afspraken te maken over de taakverdeling t.a.v. zorg in en om de school, waarbij de regierol bij de gemeente ligt. Deze afspraken kunt u onderdeel laten vormen van de lokale/regionale LEA of de OOGO (zie kader).
- Een belangrijke schakel tussen onderwijs en de (jeugd)zorgketen is het Zorg Advies Team (ZAT). Scholen zijn verplicht een ZAT te hebben. In dit ZAT werken professionals samen met scholen om problemen van kinderen en jongeren op te lossen. De professionals van het ZAT zijn bijvoorbeeld de schoolmaatschappelijk werker, de leerplichtambtenaar, de orthopedagoog en de jeugdgezondheidszorg. Iedereen werkt zo goed mogelijk samen om leerlingen met zorgvragen snel passende hulp te bieden. Het ZAT is een onmisbare voorwaarde voor de totstandkoming van passend onderwijs.
- Sinds de invoering van het passend onderwijs zijn scholen verplicht een schoolondersteuningsprofiel op te stellen, waarin afspraken worden gemaakt over de aansluiting met zorg. Samen met de samenwerkingsverbanden in uw regio bent u als gemeente verantwoordelijk voor een samenhangend geheel van ondersteuningsvoorzieningen binnen en tussen de scholen en een dekkend aanbod in de regio.
- Passend onderwijs en Jeugdzorg moeten op elkaar afgestemd worden. De wethouder jeugd en besturen van samenwerkingsverbanden dienen de plannen op elkaar af stemmen. Het programma Met Andere Ogen biedt voorbeelden van coalities tussen onderwijs, kinderopvang, (jeugd)zorg en gemeenten. In de gemeente Amersfoort zijn reeds enkele voorbeelden uitgewerkt waarin onderwijs en zorg succesvol samenwerken.

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

Voorbeelden

Samenwerking school en partners

Samenwerking JGZ, wijkteams en scholen

Het kwalitatieve onderzoek 'De Sterkste Schakels' laat zien dat samenwerking tussen JGZ, wijkteams en onderwijs complex is. Een succesvolle samenwerking vraagt om structurele investering op alle niveaus. Dat vraagt veel van professionals, beleidsmakers en bestuurders. De samenwerking valt of staat met de kwaliteit, vaardigheden, attitude, kennis, ervaring en continuïteit van mensen. Het is noodzakelijk om als gemeente, wijkteam, JGZ en onderwijs duurzaam in te zetten op meerdere elementen die helpen om effectief samen te werken. De basis van samenwerken ligt in 'de menselijke maat': het opbouwen van een werkrelatie waarbij men op elkaar en elkaars expertise vertrouwt.

De Brugfunctionaris

In steeds meer plaatsen in Nederland wordt er gewerkt met brugfunctionarissen, zoals in Amersfoort. Het idee van een brugfunctionaris is dat zij de brug vormt tussen zorg en onderwijs en samen met leerling en ouder kijkt naar wat nodig is op het moment dat er iets speelt. De leerling staat altijd centraal. De brugfunctionaris opereert vanuit het wijkteam, waardoor er snel kan worden geschakeld wanneer een leerling hulp nodig heeft. Iedere Amersfoortse wijk heeft een eigen wijkteam en daardoor kan een leerling heel gemakkelijk naar het wijkteam worden doorverwezen van de wijk waar hij woont. Hulpverleners in Amersfoort die ingezet worden in de trajecten met leerlingen geven aan dat zij het als prettig ervaren dat de brugfunctionaris aansluit bij de overleggen. Dit mede doordat zij toch op een andere manier kijken naar bepaalde zaken en meer op de hoogte zijn van wat er speelt bij de leerling. Bij lichte hulpverleningsvragen, zoals kortstondig verzuim of problemen met huiswerk kan de brugfunctionaris vaak zelf de oplossing bieden. In gevallen waarbij er meer aan de hand is, zoals langdurig verzuim door bijvoorbeeld een onveilige thuissituatie of pesten op school schakelt de brugfunctionaris de hulp in via het aangesloten wijkteam.

School als Werkplaats (SAW)

De School Als Werkplaats (SAW) is een werkwijze binnen het Friesland College en biedt leerlingen rechtstreekse, laagdrempelige toegang tot hulpverleners als preventief middel voor schooluitval. Een team van hulpverleners uit diverse disciplines is dagelijks aanwezig op school en in de klas om leerlingen en docenten te ondersteunen. Hulpverleners hanteren een integrale benadering en stellen de leerling en diens behoeften centraal. Leerlingen krijgen de ondersteuning in hun eigen, dagelijkse schoolomgeving. SAW voorkomt niet alleen schooluitval onder leerlingen, maar zorgt ook voor de-escalatie van zorg-, welzijns- en woonproblemen door vroegsignalering en via informele gesprekken met en adviezen voor de leerling. Het is in 2010 gestart vanuit een samenwerking tussen het Friesland College, de Friese gemeenten, instellingen uit de (jeugd)zorg- en hulpverlening en De Friesland Zorgverzekeraar. SAW bestaat uit een mix van externe (jeugd)hulpverleners en interne medewerkers. SAW is wekelijks aanwezig bij alle mbo-opleidingen (bol/bbl) van het Friesland College. Ervaringen van studenten op het Friesland College worden geïnventariseerd, en mede gebaseerd hierop worden de principes en werkwijzen van de SAW doorontwikkeld.

Wolvega

Johannes de Jong, directeur van OBS Dorpsschool in Wolvega, wilde met het team de kinderen kunnen ondersteunen in hun totale ontwikkeling. Daarom heeft de school de samenwerking met het gebiedsteam geïntensiveerd. De drempel voor leerkrachten en ouders om een hulpvraag te stellen aan het gebiedsteam moest omlaag, aldus Johannes de Jong. Om goed in kaart te brengen wat er nodig was en wie hier wat in kon betekenen, werd een bijeenkomst op school georganiseerd waar allerlei partners rondom de school samen nadachten over oplossingen. Oplossingen werden gevonden in de aanwezigheid van schoolmaatschappelijk werk in de school (Jeugdzorg) en de inzet van jongerenwerk op het schoolplein 's ochtends. Dit maakt dat hulpvragen laagdrempelig gesteld kunnen worden. Daarnaast is gekeken waar ouders (en jongeren) in de wijk behoefte aan hebben, om op basis daarvan een passend programma in de wijk te organiseren (Welzijn). School zelf koos voor het programma Vreedzame School waarmee zij een positief pedagogisch klimaat bouwden en voor leerlingen helder was welk positief gedrag er van hen werd verwacht. In het voorjaar van 2020 ontvingen zij een Gezonde School certificaat op het thema welbevinden.

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

Voorbeeld

Integrale aanpak Welbevinden op School

Zoetermeer

Op een basisschool in Zoetermeer ging men aan de slag met een school-brede aanpak gericht op het welbevinden van de leerlingen waarbij ook randvoorwaarden zoals (voldoende) voeding en beweging worden meegenomen, wat volgens de school belangrijke onderdelen zijn van het welbevinden. Als onderdeel van deze aanpak werden zij een Kanjerschool, maar gingen ze daarnaast aan de slag met traumasensitief lesgeven (TSL) en worden ze een pilotschool voor Team-Up op School. In samenwerking met de gemeente en de Gezonde School Adviseur is het gelukt om aan enkele andere voorwaarden te werken, zoals een pedagogisch conciërge, schoolfruit, een maatschappelijk werker op school en betere samenwerking met de JGZ/GGD.

Voorbeelden

Interventies voor risicogroepen

Buitenshuis project

Het Buitenhuis project richt zich op kinderen van ouders met psychische problemen of een verslaving en een onveilige thuissituatie. Het doel is om het welbevinden van deze kinderen te vergroten en de kans op kindermishandeling of (latere) psychische problemen te verkleinen door het bieden van kinderopvang of buitenschoolse opvang (BSO). De kinderen krijgen gedurende twee jaar kinderopvang of BSO aangeboden en voor oudere kinderen is er huiswerkbegeleiding of een vrijetijdsclub. Deze opvang wordt geboden door speciaal getrainde opvangmedewerkers. Daarnaast is er ook een getrainde 'linking-pin', een centrale persoon die zorgt voor afstemming tussen de betrokkenen rondom het gezin (bijvoorbeeld GGZ-behandelaar, ouder, kinderopvang, wijkteam, gemeente), en helpt met het zoeken naar oplossingen voor praktische problemen, zoals het halen en brengen van het kind.

Trauma sensitieve school

Traumasensitief lesgeven (TSL) is een proces waarbij alle medewerkers van een school tegemoetkomen aan wat getraumatiseerde leerlingen nodig hebben. In plaats van over leerlingen te denken 'wat is er mis met jou' leert men te denken: wat is er gebeurd waardoor jij zo reageert? Bewustwording en signalering zijn hierbij van belang. Daarvoor is nodig dat alle leraren in staat zijn om mogelijke trauma's te signaleren. Voor het diagnosticeren van en het omgaan met trauma's in de educatieve sector is het van belang om specialisten in te kunnen schakelen; in het eigen team, in de school, in het samenwerkingsverband of ander regionaal netwerk. Het vereist planmatig werken en een gestructureerd plan om met het hele team een traumasensitieve school te vormen. Verder is het belangrijk dat er in de klas gewerkt wordt aan het versterken van veerkracht van leerlingen door het langdurig opdoen van positieve ervaringen.

Rondom Jong

Rondom Jong is een wegwijzer voor professionals die betrokken zijn bij het welzijn van jongeren om depressiepreventie op scholen en de ketensamenwerking rond jongeren te versterken. Door middel van een spel doorlopen de professionals vanuit school, zorg en gemeente, gezamenlijk de reis die een jongere maakt als hij te maken krijgt met depressieve klachten of vragen heeft over mentale gezondheid. Wie zou betrokken moeten worden, welke acties zijn nodig om de samenwerking te verbeteren en wie doet wat? Het doel is dat de keten versterkt wordt zodat depressies en andere mentale problemen bij jongeren voorkomen kunnen worden. Ervaring van De Jutters (Jeugd GGZ instelling) in Den Haag die met Rondom Jong heeft gewerkt: Zeker bij de eerste, meer preventieve, stappen ging het niet alleen om depressie. Het gaat over het regelen van stappen in de hele keten van psychische gezondheid. Ook bevordering van welbevinden en mentale weerbaarheid, KOPP-KVO problematiek en preventie van angst hebben hierbinnen een belangrijke plek.

Inhoud

1 Inleiding

2 Stappenplan

3 Pijlers van preventief beleid

Pijler 1: Een stevig fundament voor alle kinderen en jongeren

Pijler 2: Preventie op maat en vroegsignalering

Pijler 3: Versterken van de eerste lijn

4 Voorbeelden

5 Referenties

Referenties

(1) Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2018 Een gezond vooruitzicht (2018). Bilthoven: RIVM.

(2) Kleinjan, M., Pieper, I., Stevens, G., van de Klundert, N., Rombouts, M., Boer, M., & Lammers, J. (2020). Geluk onder druk? Resultaten van onderzoek naar mentaal welbevinden van jongeren in Nederland. Den-Haag: Unicef.

(3) RVS. (2018). Over bezorgd. Maatschappelijke verwachtingen en mentale druk bij jongvolwassenen [Essay]. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVS).

(4) https://www.raadrvs.nl/documenten/publicaties/2020/10/3/gezondheidsverschillen-voorbij

(4) Schoemaker, C., Kleinjan, M., Borg, W. van der, Busch, M., Muntinga, M., Nuijen, J., & Dedding, C. (2019). Mentale gezondheid van jongeren: enkele cijfers en ervaringen. Bilthvoen: RIVM, Trimbos-instituut en Amsterdam UMC.

(5) SER (2019). Hoge verwachtingen - Kansen en belemmeringen voor jongeren in 2019. Publieksversie verkenning SER Jongerenplatform. Den Haag: Sociaal-Economische Raad (SER).

(6) Weare, K. (2015). What works in promoting social and emotional well-being and responding to mental health problems in schools. London: National Children's Bureau.

(7) Spit, W. e.a. (2017). Effectieve preventie Rotterdam. Business case en Maatschappelijke kosten-batenanalyse. Rotterdam/Utrecht: Ecorys/NJi.

(8) Kleinjan M, Bolier L., Onrust, S., Monshouwer K., Lammers J (2016). Mentale weerbaarheid en mentaal welbevinden in de schoolsetting.

(9) UNICEF Report Card, September 2020.

(10) Stevens, G., Van Dorsselaer, S., Boer, M., De Roos, S., Duinhof, E., Ter Bogt, T., Van den Eijnden, R., Kuyper, L., Visser, D., Vollebergh, W., & De Looze, M. (2018). HBSC 2017. Gezondheid en welzijn van jongeren in Nederland. Utrecht: Universiteit Utrecht.

(11) Zie voor beschermende factoren: https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/Publicatie-NJi/Top-tien-positieve-ontwikkeling-jeugd.pdf

(12) Zie ook https://www.nji.nl/nl/Kennis/Publicaties/NJi-Publicaties/Het-groeiend-jeugdzorggebruik

(13) https://www.nji.nl/nl/Download-NJi/Publicatie-NJi/Top-tien-positieve-ontwikkeling-jeugd.pdf

Colofon

Deze handreiking is tot stand gekomen in opdracht van het ministerie van VWS

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Tekst: Anna de Haan Marjolein Keij Jeroen Lammers
Vormgeving: Canon Nederland N.V.
Met medewerking: van Karin van der Veen, senior beleidsregisseur gemeente Amersfoort Anneke Hiemstra, adviseur GezondIn Danielle van Elst, adviseur Kansrijke Start

©Januari 2021, Trimbos-instituut en Pharos, Utrecht. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande toestemming van Pharos en het Trimbos-instituut.

Trimbos instituut
Netherlands Institute of Mental Health and Addiction

PHAROS
EXPERTISECENTRUM GEZONDHEIDSVERSCHILLEN